
A vállalatok felelőssége az emberi jogok megsértéséért

Udvarhelyi Bence*

A vállalkozások emberi jogi jogsértésekért való nemzetközi jogi felelőssége igen aktuális kérdéskörnek tekinthető, hiszen a multinacionális és transznacionális vállalatok napjainkban egyre gyakrabban tanúsítanak olyan magatartásokat, amelyek emberi jogokat sértenek. Az üzleti élet szereplőinek emberi jogi jogsértésekért való közvetlen nemzetközi jogi felelősségének megteremtésére ugyanakkor egy hosszú és nehéz folyamat. Jelen tanulmány az Egyesült Nemzetek Szervezetének ezirányú törekvéseit kívánja elemzés tárgyává tenni.

Kulcsszavak: emberi jogok, vállalati felelősség, ENSZ, soft law dokumentumok, nemzetközi felelősség

Corporate responsibility for human rights violations

The international legal liability of companies for human rights violations is a very current issue, since nowadays multinational and transnational corporations more and more frequently violates human rights. However, the establishment of the direct international legal liability of business actors for human rights violations is a long and difficult process. The present study seeks to analyse the efforts of the United Nations in this regard.

Key words: human rights, corporate responsibility, UN, soft law documents, international liability

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2022.5.2193>

1. Bevezető gondolatok

„Felületes szemlélődő azt gondolhatja, hogy az üzlet világa egyáltalán nem, vagy csak a legritkább esetben kapcsolódik össze az emberi jogokkal. Ennek oka, hogy az emberi jogok elsődlegesen az önkényes jogalkotással vagy állami intézkedésekkel szemben jelentenek oltalmat, így a hagyományos felfogás szerint a két terület között leginkább akkor lehet átfedés, ha az állam önkényes jogszabályai vagy közhatalmi intézkedései olyan *alapvető emberi jogokat* korlátoznak vagy sértenek, amelyek természetüknél fogva a *jogi személyeket is megilletnek*.¹ Ilyen alapjog lehet például a *tulajdonhoz fűződő jog* vagy a *jó hírnév védelme*.”

* Egyetemi adjunktus, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Bűnügyi Tudományok Intézete, Büntetőjogi és Kriminológiai Intézeti Tanszék

¹ Lásd: SÁNDOR Lénárd: Az emberi jogok és az üzlet világának nemzetközi jogi kérdései, *Jogtudományi Közlöny*, 2016/4, 214. o.

Nem szabad ugyanakkor megfeledkeznünk a vállalkozások és az emberi jogok viszonyrendszerének másik pólusáról sem, hiszen az üzleti élet szereplői nemcsak *elszenvedői*, hanem – különösen az utóbbi években egyre gyakrabban² – *elkövetői* is lehetnek az emberi jogi jogsértéseknek.

A multinacionális vállalatok *közvetlenül és közvetett módon* egyaránt megvalósíthatnak emberi jogi jogsértéseket. Az első esetben a transznacionális vállalat tevékenységével vagy mulasztásával *közvetlenül sért meg bizonyos emberi jogokat*. Így például közvetlen alapjogsérelemről beszélhetünk, ha a vállalkozás gyermek- vagy kényszermunkát alkalmaz, nem biztosítja a szükséges biztonsági és egészségügyi garanciákat, embertelen munkakörülményeket teremt, környezetszennyező termelést folytat vagy diszkriminációt valósít meg a munkahelyén. Ezzel szemben közvetett jogsértésről beszélhetünk akkor, ha a vállalkozás – például fegyveres konfliktusok idején vagy totalitárius rendszereket kiszolgálva – pusztán *résztevője vagy haszonélvezője a fogadó állam által okozott emberi jogi jogsértéseknek*.³ A közvetett jogsértések különösen az utóbbi időben terjedtek el, hiszen a nemzetközi kereskedelem és a külföldi tőkeberuházások fokozódó liberalizációja és a határokon átnyúló üzleti tevékenység ugrásszerű növekedése következtében a transznacionális vállalkozások egyre gyakrabban folytatnak üzleti tevékenységet az emberi jogok érvényesülése szempontjából instabil társadalmi és politikai környezetben. A vállalkozások által megvalósított alapjogsértések számának növekedését az a körülmény is elősegíti, hogy a transznacionális vállalkozások üzleti és gazdasági szempontból egységesek ugyan, de jogi értelemben minden működésük szerinti országban külön-külön jogi entitással rendelkeznek. Ez a szabályozási széttagozottság szintén hozzájárulhat a jogi személyek által elkövetett emberi jogi jogsértésekhez, különösen azokban az – elsősorban afrikai, ázsiai és latin-amerikai⁴ – államokban, ahol a kormányzat és a közigazgatás gyengébb.⁵

*Az emberi jogok üzleti világban történő érvényesítésére irányuló törekvések*⁶ a 2000-es évek óta vannak jelen a nemzetközi jog porondján, a gyökerei azonban már a *vállalatok társadalmi felelősségének*⁷ koncepciójában is megtalálhatók. Ez utóbbi kifejezés az 1960-as és az 1970-es évek fordulóján jelent meg, és az üzleti modellbe integrált vállalati önszabályozás egyik formájának tekinthető, amely révén a vállalat biztosítja, garantálja és monitorozza a jogi, etikai és nemzetközi követelmények betartását. Az emberi jogok üzleti életben való érvényesítésének gondolata ugyanakkor túlmutat a pusztá önszabályozáson alapuló társadalmi felelősségvállalás koncepcióján, mivel az *emberi jogi kötelezettségvállalások multinacionális,*

² Lásd: LEISINGER, Klaus M.: *Business and human rights*, in: *The Future of Sustainability* (ed.: Keiner, Marco), Springer Verlag, Dordrecht, 2006, 117-118. o.

³ CHRONOWSKI Nóra: Üzlet és emberi jogok – nemzetközi törekvések és alkotmányjogi korlátok, *Jura*, 2013/2, 8. o.

⁴ Bővebben lásd: RUGGIE, John: *Just Business. Multinational Corporations and Human Rights*, W.W. Norton and Company, New York – London, 2013, 47-56. o.

⁵ SÁNDOR: *Az emberi jogok és az üzlet világának nemzetközi jogi kérdései* 215-217. o. Vö. SÁNDOR Lénárd: Vállalati társadalmi felelősségvállalás a nemzetközi jogban, *Jogtudományi Közlöny*, 2017/4, 174-175. o.

⁶ Business and Human Rights (BHR)

⁷ Corporate Social Responsibility (CSR)

*transznacionális és egyéb vállalatokra történő kiterjesztését, és ezáltal kikényszeríthető kötelezettségek fokozatos megteremtését, és a vállalatok – az általuk vagy közrehatásukkal okozott emberi jogi jogsértések miatti – közvetlen nemzetközi jogi felelősség megalapozását irányozza elő.*⁸

Ennek a célkitűzésnek megvalósítása ugyanakkor egy hosszú, fáradságos és lassú folyamat. Az üzleti élet szereplői által elkövetett alapjogsértések esetén a jelenleg érvényben lévő nemzetközi emberi jogi egyezmények elsődlegesen *nem maga a vállalkozás*, hanem az *üzleti tevékenység helye szerinti állam* nemzetközi jogi felelősségét írják el. A regionális és univerzális emberi jogi egyezmények a részes államoktól követelik meg, hogy a joghatóságuk alá tartozó valamennyi személy számára biztosítsák a bennük garantált jogok érvényesülését.⁹ Következésképpen, a vállalkozások által elkövetett emberi jogi jogsértések is az állam felelősségét idézik elő, azon az alapon, hogy az állam megsértette az adott emberi jogi egyezményből fakadó azon kötelezettségét, amely a jogok tényleges érvényesülését kívánja meg.¹⁰ Látható tehát, hogy a nemzetközi jog a vállalkozások nemzetközi jogalanyiságát és nemzetközi jogi felelősségét nem ismeri el, az emberi jogi egyezmények csak *közvetett emberi jogi kötelezettségeket* telepítenek az üzleti szereplőkre.

A pusztán állami felelősség előírása azonban nem minden esetben jelent hatékony védelmet a vállalkozások által elkövetett emberi jogi jogsértésekkel szemben. Emiatt egyre inkább felmerült az igény az *üzleti élet szereplőinek közvetlen nemzetközi jogi felelősségének megteremtésére*. Ezen törekvések számos nemzetközi szervezet, így

⁸ CHRONOWSKI: *i.m.* 7., 14. o.

⁹ Lásd például: Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (Magyarországon kihirdette az 1976. évi 8. törvényerejű rendelet) 2. cikk 1. pont: „Az Egyezségokmányban részes, valamennyi állam kötelezi magát, hogy tiszteletben tartja és biztosítja a területén tartózkodó és joghatósága alá tartozó minden személy számára az Egyezségokmányban elismert jogokat, minden megkülönböztetés, nevezetesen faj, szín, nem, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül.”; Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (Magyarországon kihirdette az 1976. évi 9. törvényerejű rendelet) 2. cikk 1. pont: „Az Egyezségokmányban részes valamennyi állam kötelezi magát arra, hogy - különösen gazdasági és technikai téren - mind saját erejéből, mind pedig a nemzetközi segítségnyújtás és együttműködés útján a rendelkezésére álló valamennyi erőforrás igénybe vételével, minden megfelelő eszközzel, ideértve különösen a jogszabályi intézkedéseket, fokozatosan biztosítja az Egyezségokmányban elismert jogok teljes gyakorlását.” és 3. cikk: „Az Egyezségokmányban részes államok kötelezik magukat arra, hogy az Egyezségokmányban meghatározott gazdasági, szociális és kulturális jogok gyakorlását a férfiak és a nők számára az egyenjogúság alapján biztosítják.” Emberi Jogok Európai Egyezménye (Magyarországon kihirdette az 1993. évi XXXI. törvény) 1. cikk: „A Magas Szerződő Felek biztosítják a joghatóságuk alatt álló minden személy számára a jelen Egyezmény I. fejezetében meghatározott jogokat és szabadságokat.”. Vö. KOVÁCS Péter: *Nemzetközi közjog*, Osiris Kiadó, Budapest, 2011, 318-319. o.

¹⁰ SÁNDOR: *Az emberi jogok és az üzlet világának nemzetközi jogi kérdései* 217. o. Vö. CHRONOWSKI: *i.m.* 13. o.

különösen az *Egyesült Nemzetek Szervezete*, az *Európai Unió*¹¹, az *Európa Tanács*¹², a *Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet*¹³ és a *Nemzetközi Munkaügyi Szervezet*¹⁴ keretében megjelentek. Jelen tanulmány keretében kizárólag az ENSZ ezirányú tevékenységét kívánjuk röviden ismertetni.

2. Az ENSZ tevékenysége a vállalkozások emberi jogi felelőssége terén

2.1. Az ENSZ fellépésének kezdetei. A multinacionális és transznacionális vállalkozások tevékenységeinek jogi kereteit meghatározó, normatív erejű nemzetközi szabályok kidolgozásának gondolata szinte megegyezik az emberi jogok nemzetközi védelmének megerősödésével. Az ENSZ keretében az első általános és univerzális emberi jogi egyezményeket – a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát és a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát – 1966-ban nyitották meg az ENSZ-tagállamok számára aláírásra, az üzleti vállalkozások emberi jogi felelősségére irányuló első törekvések pedig az 1970-es évekig nyúlnak vissza.¹⁵

Az 1970-es évek elején az *ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa* kezdeményezte az ENSZ Főtitkáránál egy olyan *bizottság* felállítását, amely a transznacionális vállalatok működésének fejlődésére és nemzetközi kapcsolatokra gyakorolt hatását

¹¹ Az Európai Unió kereteiben elsődlegesen az Európai Bizottság és az Európai Parlament fogadott el – kötelező erővel nem rendelkező – dokumentumokat a vállalatok társadalmi felelősségvállalása és az általuk elkövetett emberi jogi jogsértésekkel kapcsolatos felelősség tárgyában. Lásd például: Az Európai Bizottság Zöld Könyve a vállalati társadalmi felelősségvállalás európai keretének előmozdításáról [COM(2001) 366., 2001. 07. 18.]; Az Európai Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, a Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának: A vállalati társadalmi felelősségvállalásra vonatkozó megújult uniós stratégia (2011–2014) [COM(2011) 681., 2011. 10. 25.]; Az Európai Parlament 2013. február 6-i állásfoglalása a vállalati társadalmi felelősségvállalásról: elszámoltatható, átlátható és felelősségteljes üzleti magatartás, valamint fenntartható növekedés [2012/2098(INI), P7_TA(2013) 49., 2013. 02. 06.]; Az Európai Parlament 2013. február 6-i állásfoglalása a vállalati társadalmi felelősségvállalásról: a társadalmi érdekek előmozdítása és a fenntartható és inkluzív fellendüléshez vezető út [2012/2097(INI), P7_TA(2013) 50., 2013. 02. 06.]; Az Európai Parlament 2016. október 25-i állásfoglalása a vállalatok harmadik országokban elkövetett súlyos emberi jogi visszaélésekkel kapcsolatos felelősségéről [2015/2315(INI), P8_TA(2016) 405., 2016. 10. 25.]

¹² Az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága 2016. március 2-án fogadott el ajánlást az emberi jogok és az vállalkozások kapcsolatáról. Lásd: Recommendation CM/Rec(2016)3 of the Committee of Ministers to Member States on Human Rights and Business

¹³ Az OECD keretében 1976-ban dolgozták ki a nemzetközi beruházásokról és multinacionális társaságokról szóló irányelveket, amelyet később 1979-ben, 1984-ben, 1991-ben, 2000-ben és 2011-ben átfogó jelleggel felülvizsgáltak. Lásd: OECD Declaration on International Investment and Multinational Enterprises. Bővebben lásd: SÁNDOR: *Vállalati társadalmi felelősségvállalás a nemzetközi jogban* 175-176. o.

¹⁴ Az ILO keretében az államok 1977-ben fogadtak el egy háromoldalú deklarációt a multinacionális vállalatokra vonatkozó alapelvekről és a szociálpolitikáról. Lásd: ILO Tripartite Declaration of Principles concerning Multinational Enterprises and Social Policy

¹⁵ SÁNDOR: *Az emberi jogok és az üzlet világának nemzetközi jogi kérdései* 218. o.

vizsgálja.¹⁶ Ennek alapján a Gazdasági és Szociális Tanács¹⁷ 1974-ben állította fel a *Transznacionális Vállalatokkal Foglalkozó Bizottságot*.¹⁸ A Bizottság összesen 48 tagállam szakértőiből áll, akiket a Gazdasági és Szociális Tanács választ meg a méltányos földrajzi megoszlás elve alapján, hároméves időtartamra. A Bizottság egyeztető fórumként működik a nemzetközi befektetésekkel és a transznacionális vállalatokkal kapcsolatos kérdések megvitatása céljából; elősegíti a vélemények cseréjét a kormányok, a kormányközi szervezetek, a szakszervezetek, az üzleti, fogyasztói és más érintett csoportok között; támogatja a kormányokat a transznacionális vállalatokkal való kapcsolattartásban, és elősegíti a kutatást, az információcserét és a technikai segítségnyújtást.¹⁹

A Bizottság célul tűzte ki egy *transznacionális vállalkozásokat kötelező magatartási kódex* kidolgozását, annak érdekében, hogy az üzleti életben is megtarthassák és megvédhessék a nemzetközi emberi jogi normákat. A Bizottság dokumentuma a transznacionális vállalatok és az őket fogadó államok jogait és kötelezettségeit, ideértve a transznacionális vállalatokkal való bánásmódot, a kormányközi együttműködések, valamint a magatartási szabályok végrehajtásának kérdését szabályozta volna. Az 1990-re elkészített *végző tervezet*²⁰ azonban végül nem nyerte el a tagállamok támogatását.²¹

2.2. Az ENSZ Globális Szerződés. Az vállalkozások emberi jogi felelősségének megteremtését célzó folyamat következő lépcsőfokát az *ENSZ Globális Szerződése*²² jelentette. A Globális Szerződés megalkotását az ENSZ Főtitkára, Kofi Annan indítványozta a svájci Davosban rendezett Világ gazdasági Fórumon, 1999. március 31-én. A 2000-ben elfogadott dokumentum az üzleti élet önkéntes keretmegállapodásának tekinthető, célja a fenntartató, stabil, befogadó globális gazdaság megteremtése, az emberi jogok, a környezet és a munkaügyi szabványok védelme a vállalat saját működési körében.²³

¹⁶ SÁNDOR: *Az emberi jogok és az üzlet világának nemzetközi jogi kérdései* 218. o.

¹⁷ Resolution 1913 (LVII) of the Economic and Social Council (ECOSOC) of 5 December 1974 on the impact of transnational corporations on the development process and on international relations

¹⁸ United Nations Commission on Transnational Corporation (UNCTC)

¹⁹ <https://uia.org/s/or/en/1100059616> (2020. 11. 25.)

²⁰ Draft United Nations Code of Conduct on Transnational Corporations

²¹ SÁNDOR: *Az emberi jogok és az üzlet világának nemzetközi jogi kérdései* 218-219. o. Bővebben lásd: SAUVANT, Karl P.: The Negotiations of the United Nations Code of Conduct on Transnational Corporations, *The Journal of World Investment and Trade*, Vol. 16, 2005, 11-87. o.

²² United Nations Global Compact

²³ CHRONOWSKI: *i.m.* 8, 15. o.

Az ENSZ Globális Szerződése *tíz alapelvet* fogalmaz meg az *emberi jogok*²⁴, a *környezetvédelem*²⁵, a *munkajog*²⁶ és a *korruptió elleni fellépés*²⁷ terén, amelyeket az üzleti élet szereplőinek tiszteletben kell tartaniuk és elősegíteniük ezen elvek érvényre juttatását. A Globális Szerződés külön kihangsúlyozza, hogy a vállalatok nem járulhatnak hozzá emberi jogi jogsértések elkövetéséhez, nem nyújthatnak segítséget ilyen jogsértések megvalósításához és nem élvezhetnek előnyöket alapjogsértések elkövetéséből. A dokumentum ugyanakkor *soft law jellegű jogforrás*, jogi kötelező erővel nem rendelkezik, ugyanis hiányoznak belőle a vállalati magatartás figyelemmel kíséréseinek és értékelésének standardjai és nem ír elő jogkövetkezményeket megsértése esetén. A tényleges ellenőrzési és végrehajtási mechanizmus hiányában pedig az alapelvek betartása kizárólag vállalkozások hajlandóságától és önkéntes jogkövetésétől függ.²⁸ A Globális Szerződés sikerét ugyanakkor jól mutatja, hogy eddig *több mint 11.000 vállalkozás* fogadta el előírásait saját működésében és szerződéses kapcsolataiban.²⁹

2.3. A transznacionális és más üzleti vállalatok emberi jogi felelősségéről szóló Normák. Az *ENSZ Emberi Jogi Tanácsa* 2003-ban tette közzé a transznacionális vállalatokra közvetlen kötelezettséget előíró, a *transznacionális és más üzleti vállalatok emberi jogi felelősségéről szóló normákat*.³⁰

A Normák értelmében az *államok elsődleges felelőssége a nemzetközi és a nemzeti jogban elismert emberi jogok előmozdítása, tiszteletben tartása és védelme*. Ennek során az államnak biztosítania kell, hogy a *transznacionális vállalatok és más üzleti vállalkozások tiszteletben tartsák az emberi jogokat*. A Normák ezenkívül a *vállalatok* számára is előírják, hogy saját tevékenységi és befolyási körükön belül *mozdítsák elő és tartsák tiszteletben az emberi jogokat*, különös tekintettel a bennszülött népek és más kiszolgáltatott csoportok jogaira.³¹ A vállalkozások által biztosítandó emberi jogok közül a dokumentum kifejezetten nevesíti az egyenlő bánásmód elvét és a fajon, színén, nemen, nyelven, valláson, politikai véleményen, nemzeti vagy társadalmi származáson, társadalmi státuszon, bennszülött státuszon,

²⁴ 1. alapelv: *A vállalkozások kötelesek támogatni és tiszteletben tartani a nemzetközileg elismert emberi jogokat*. 2. alapelv: *A vállalkozások kötelesek biztosítani, hogy nem vesznek részt az emberi jogi jogsértésekben*.

²⁵ 3. alapelv: *A vállalkozások kötelesek támogatni az egyesülési szabadságot és a kollektív tárgyalásokhoz való jog hatékony elismerését*. 4. alapelv: *A vállalkozások kötelesek felszámolni a kötelező és a kényszermunka minden formáját*. 5. alapelv: *A vállalkozások kötelesek ténylegesen eltörölni a gyermekmunkát*. 6. alapelv: *A vállalkozások kötelesek felszámolni a megkülönböztetést a foglalkoztatás tekintetében*.

²⁶ 7. alapelv: *A vállalkozások kötelesek támogatni a környezeti kihívásokra vonatkozó elővigyázatossági megközelítést*. 8. alapelv: *A vállalkozások kötelesek kezdeményezéseket tenni a fokozott környezeti felelősség előmozdítása érdekében*. 9. alapelv: *A vállalkozások kötelesek ösztönözni a környezetbarát technológiák fejlesztését és elterjesztését*.

²⁷ 10. alapelv: *A vállalkozások kötelesek küzdeni a korruptió minden formája ellen, ideértve a zsarolást és a megvesztegetést is*.

²⁸ CHRONOWSKI: *i.m.* 8. o.; SÁNDOR: *Az emberi jogok és az üzlet világának nemzetközi jogi kérdései* 221. o.; SÁNDOR: *Vállalati társadalmi felelősségvállalás a nemzetközi jogban* 178. o.

²⁹ <https://www.unglobalcompact.org> (2020. 11. 20.)

³⁰ Norms on the Responsibilities of Transnational Corporations and Other Business Enterprises with Regard to Human Rights (a továbbiakban: Normák)

³¹ Normák 1. pont

fogyatékoságon vagy életkoron alapuló megkülönböztetés tilalmát; a kötelező és kényszermunka tilalmát; a gyermekek gazdasági kizsákmányolással szembeni védelmét; a biztonságos és egészséges munkakörnyezethez való jogot; a munka megfelelő díjazásához való jogot; az egyesülés szabadságát és a kollektív tárgyalásokhoz való jogot.³² A transznacionális vállalatok és más üzleti vállalkozások nem lehetnek háborús és emberiség elleni bűncselekmények, népirtás, kínzás és más egyéb nemzetközi bűncselekmények elkövetői vagy haszonélvezői.³³ A vállalkozásoknak tevékenységük során el kell ismerniük és tiszteletben kell tartaniuk a nemzetközi jog és a nemzeti jog alkalmazandó normáit, a gazdasági, társadalmi és kulturális, illetve a polgári és politikai jogokat, a jogállamiság elvét, beleértve az átláthatóságot, az elszámoltathatóságot és a korrupció tilalmát.³⁴ A vállalkozások továbbá kötelesek figyelemmel lenni a fogyasztóvédelmi és a környezetvédelmi elvek és szabályok folyamatos betartására.³⁵

A dokumentum rögzíti, hogy a vállalkozásoknak a normákkal összhangban álló *belső működési szabályzatot* kell elfogadniuk, rendszeresen *jelentést kell tenniük és minden szükséges intézkedést* meg kell tenniük a Normák végrehajtása érdekében. A Normák alkalmazását – átlátható és független módon – folyamatosan figyelemmel kísérni és ellenőrizni kell. A vállalkozásoknak *időszakos értékeléseket* kell végezniük saját tevékenységeik emberi jogi jogokra gyakorolt hatásáról. A vállalkozások ezenkívül kötelesek *azonnali, hatékony és megfelelő jóvátételt* nyújtani azoknak, akiket hátrányosan érint a Normák be nem tartása, többek között kártérítés, kárpótlás, jóvátétel és rehabilitáció révén.³⁶

Ahogy látható, a korábbi dokumentumoktól és javaslatoktól eltérően Normák jelentős újítása, hogy egyfelől *folyamatos, időközönkénti független és nyilvános ellenőrzési rendszert* ír elő, lehetővé téve a panaszok előterjesztésének lehetőségét is, másfelől pedig rendelkezik a *jogkövetkezményekről*, így az *okozott kár megtérítéséről* is. Az ellenőrzési mechanizmusok és a jogkövetkezmények előírása jól mutatják, hogy a dokumentum megalkotói a szabályok *soft law* jellegének meghaladására törekedtek. Az üzleti világ és az államok egy része ugyanakkor a vállalatokat terhelő közvetlen nemzetközi jogi kötelezettség bevezetése és a kötelező ellenőrzési mechanizmus előírása miatt szembehelyezkedett a dokumentummal. Az ellenállás miatt az Emberi Jogi Tanács végül határozatban rögzítette, hogy a Normák *kötelező erővel nem rendelkeznek*.³⁷

2.4. A vállalkozások és az emberi jogok kapcsolatának Alapelvei. 2005-ben az ENSZ Főtitkára az *emberi jogok és az üzleti világ kapcsolatát vizsgáló különmegbízottnak* nevezte ki John Gerard Ruggie-t, azzal a célkitűzéssel, hogy térképezze fel az üzleti világ szereplőinek alapvető kötelezettségeit érintő kérdéseket. A különmegbízott feladata nem egy új nemzetközi szerződés

³² Normák 2. és 5-9. pont

³³ Normák 3-4. pont

³⁴ Normák 10-12. pont

³⁵ Normák 13-14. pont

³⁶ Normák 15-18. pont

³⁷ SÁNDOR: *Az emberi jogok és az üzlet világának nemzetközi jogi kérdései* 219-220. o.; SÁNDOR: *Vállalati társadalmi felelősségvállalás a nemzetközi jogban* 176. o. Vö. CHRONOWSKI: *i.m.* 9. o.

kidolgozására irányult, hanem a vonatkozó nemzetközi jogi szabályok áttekintésén keresztül a vállalatok emberi jogi jogsértéséért való felelősségének átfogó elemzését és rendszerezését célozta. A különmegbízott munkája eredményeképpen 2008-ban mutatták be az ENSZ Emberi Jogi Tanácsának az üzleti élet és az emberi jogok kapcsolatáról szóló „*Védelem, Tisztelet és Jogorvoslat*” című keretprogramot³⁸, majd az Emberi Jogi Tanács 2011. június 16-án fogadta el az *emberi jogok üzleti világban történő érvényesüléséről* szóló – a keretprogram végrehajtására szolgáló – *Alapelveket*.³⁹ Az emberi jogok és az üzleti világ kapcsolatát érintő kezdeményezések közül ez a dokumentum volt az első, amely elnyerte az ENSZ Emberi Jogi Tanácsának támogatását, ami által az üzleti magatartások nemzetközi mércéjévé vált. Az Alapelvekkel első alkalommal sikerült olyan *globális standardokat* megállapítani, amely *alkalmas az üzleti tevékenység emberi jogokra gyakorolt káros hatásai ellen védelmet nyújtani*.⁴⁰

Az UNGP a vállalkozások emberi jogi felelősségének *három fő pillérét* különíti el. Az *első pillér az állam kötelessége*, hogy a területén és/vagy joghatósága alatt *tiszteletben tartsa, védelemben részesítse és érvényesítse az emberi jogokat és alapvető szabadságokat*. Ennek során az államoknak védelmet kell biztosítaniuk a harmadik felek, ideértve az üzleti vállalkozások által megvalósított emberi jogi visszaélésekkel szemben, és megfelelő lépéseket kell tenniük ezek megelőzése, kivizsgálása, megbüntetése és orvoslása érdekében.⁴¹ Az államoknak világos elvárásként kell megfogalmazniuk, hogy *minden, a területükön székhellyel rendelkező üzleti vállalkozás működése során tiszteletben tartsa az alapvető emberi jogokat*.⁴² Fokozott az állam felelőssége azokban az esetekben, ha az állam összefonódásban áll az üzleti szereplővel, így például az állam tulajdonában vagy ellenőrzése alatt álló, vagy az állammal kereskedelmi ügyleteket kötő üzleti vállalkozások esetén, illetve ha a vállalkozás valamilyen konfliktussal érintett területen működik.⁴³ Az államoknak továbbá biztosítaniuk kell, hogy jogszabályai, közpolitikai, a kormányzati és más állami szervek intézkedései, valamint a multilaterális intézményekben való tagsága során kifejtett tevékenységei folyamatosan összhangban álljanak az emberi jogokkal.⁴⁴

Az UNGP *második pillére az üzleti vállalkozásokra* fókuszál és azt követeli meg, hogy tevékenysége során minden vállalkozás – méretétől, kiterjedésétől, tevékenységétől, működési körülményeitől, tulajdoni viszonyától és struktúrájától függetlenül – *tiszteletben tartsa az emberi jogokat*. Ennek során a vállalkozásoknak egyfelől *tartózkodniuk kell az emberi jogok megsértésétől vagy az abban való közreműködéstől*, másrészt arra kell törekedniük, hogy *megelőzzék vagy mérsékeljék*

³⁸ United Nations „Protect, Respect and Remedy” Framework for Business and Human Rights. Bővebben lásd: RUGGIE, John: Protect, Respect and Remedy. A Framework for Business and Human Rights, *Innovations Technology Governance Globalization*, Vol. 3/2, 2008, 189-212. o.

³⁹ United Nations Guiding Principles on Business and Human Rights (UNGP)

⁴⁰ CHRONOWSKI: *i.m.* 9. o.; SÁNDOR: *Az emberi jogok és az üzlet világának nemzetközi jogi kérdései* 221. o.

⁴¹ UNGP 1. pont

⁴² UNGP 2. pont

⁴³ UNGP 4-7. pont

⁴⁴ UNGP 8-10. pont

az emberi jogi jogsértéseket és azok káros hatásait.⁴⁵ Az emberi jogi visszaélések és jogsértések azonosítása, megelőzése és enyhítése érdekében az UNGP *emberi jogi gondossági kötelezettséget (due diligence)* ír elő üzleti vállalkozások számára. Ennek érdekében a vállalkozásoknak *fel kell mérniük az emberi jogok tényleges és lehetséges káros hatásait*, amelyeket az üzleti vállalkozás saját tevékenysége révén okozhat, amelyekhez hozzájárulhat, vagy amelyek üzleti kapcsolatai révén működéséhez, termékeihez vagy szolgáltatásaihoz közvetlenül kapcsolódhatnak, és ennek megfelelően *cselekvési tervet, stratégiát* kell kidolgozniuk. A *due diligence* kötelezettséget a vállalkozásoknak folyamatosan biztosítani kell, szükség esetén módosítva, aktualizálva a korábbi megállapításokat, hiszen az emberi jogi kockázatok idővel – az üzleti vállalkozás tevékenysége és működési környezete fejlődésével párhuzamosan – változhatnak.⁴⁶ Az emberi jogi jogsértések káros hatásainak megelőzése és enyhítése érdekében a hatásvizsgálatok eredményeit be kell építeniük a releváns belső funkciókba és folyamatokba, és szükség esetén meg kell tenniük a megfelelő intézkedéseket.⁴⁷ Amennyiben megállapítható, hogy az üzleti vállalkozások emberi jogi jogsértéseket idéznek elő vagy hozzájárultak azokhoz, a rendelkezésre álló *jogi eljárások segítségével gondoskodniuk kell azok helyreállításukról*.⁴⁸

Végezetül az UNGP *harmadik pillérét a jogorvoslati lehetőségek* alkotják, amely értelmében az államok kötelesek megfelelő intézkedéseket tenni annak érdekében, hogy az üzleti tevékenységhez kapcsolódó emberi jogi visszaélésekkel szemben bírósági, közigazgatási, törvényhozási vagy egyéb megfelelő eszközökkel hatékony jogorvoslati lehetőségeket biztosítsanak.⁴⁹ A jogorvoslati lehetőségek körében az UNGP *állami és nem állami bírósági és nem bírói jogorvoslati utak* között tesz különbséget.⁵⁰ A hatékonyság biztosítása érdekében a jogorvoslatoknak *legitimnek, elérhetőnek, kiszámíthatónak, méltányosnak, transzparensnek és a nemzetközi emberi jogokkal összeegyeztethetőnek* kell lenniük.⁵¹

Formális értelemben ugyan az UNGP *nem tekinthető kötelező erejű nemzetközi jogforrásnak*, de mivel a releváns nemzeti és nemzetközi jogi mércéket foglalja össze, így a gyakorlatban iránymutatásként szolgálhat a vállalkozások tevékenységének megítélésénél. A dokumentumot alapvetően a különböző érdekelttek közös kompromisszumaként fogadták el, így azt mind az államok, mind az üzleti szereplők, mind pedig a társadalmi szervezetek kedvezően fogadták. Az UNGP hátrányként fogalmazható meg, hogy konszenzusos jellege miatt csak *minimumszabályokat* fogalmaz meg, valamint, hogy bár közvetlen előírásokat fogalmaz meg a vállalkozások számára, *nem ír elő jogkövetkezményeket, szankciókat* az előírásokat megsértő vállalkozásokkal szemben.⁵²

⁴⁵ UNGP 11. és 13-14. pont

⁴⁶ UNGP 17. pont

⁴⁷ UNGP 19. pont

⁴⁸ UNGP 22. pont

⁴⁹ UNGP 25. pont

⁵⁰ UNGP 27-30. pont

⁵¹ UNGP 31. pont

⁵² SÁNDOR: *Az emberi jogok és az üzlet világának nemzetközi jogi kérdései* 222-223. o.

2.5. Az ENSZ nemzetközi egyezménytervezete. 2014-ben az *ENSZ Emberi Jogi Tanácsa* egy munkacsoportot állított fel, annak érdekében, hogy kidolgozzanak egy, a transznacionális és más üzleti vállalkozások tevékenységét szabályozó, *nemzetközi jogilag kötelező dokumentumot*, amely hozzájárulhat az általuk megvalósított emberi jogi jogsértések elleni hatékony fellépéshez.⁵³ A munkacsoport 2018-ban publikálta az első tervezetét⁵⁴, amit 2019-ben⁵⁵ és legutóbb 2020-ban⁵⁶ is felülvizsgáltak és jelentősen átdolgoztak.

Az *egyezménytervezet célja* az emberi jogok üzleti tevékenység során történő tiszteletben tartására, védelmére és érvényesítésére vonatkozó állami kötelezettség hatékony érvényesítése; az üzleti tevékenységgel összefüggésben felmerülő emberi jogi visszaélések⁵⁷ megelőzése; az ilyen emberi jogi jogsértések áldozatai⁵⁸ számára az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés és hatékony jogorvoslati lehetőségek biztosítása; valamint az államok közötti kölcsönös jogi segítségnyújtás és a nemzetközi együttműködés megkönnyítése és megerősítése.⁵⁹ A tervezet hatálya főszabály szerint valamennyi üzleti vállalkozásra, így különösen a transznacionális, határon átnyúló gazdasági tevékenységet folytató vállalkozásokra terjedne ki.⁶⁰

Az egyezménytervezet elsőként az *üzleti tevékenységgel előidézett emberi jogi jogsértések áldozataival* foglalkozik, akiket megilletnek a *nemzetközileg elismert emberi jogok és alapvető szabadságok*, így különösen az emberi méltósághoz, az élethez, a személyes integritáshoz, a vélemény- és véleménynyilvánítás szabadságához, a békés gyülekezéshez és egyesüléshez, valamint a szabad mozgáshoz való jog; az igazságszolgáltatáshoz való igazságos, megfelelő, hatékony,

⁵³ Resolution 26/9 of 14 July 2014 adopted by the Human Rights Council on the elaboration of an international legally binding instrument on transnational corporations and other business enterprises with respect to human rights

⁵⁴ Legally Binding Instrument to Regulate, in International Human Rights Law, the Activities of Transnational Corporations and other Business Enterprises, Zero Draft, 16.07.2018

⁵⁵ Legally Binding Instrument to Regulate, in International Human Rights Law, the Activities of Transnational Corporations and other Business Enterprises, Revised Draft, 16.07.2019

⁵⁶ Legally Binding Instrument to Regulate, in International Human Rights Law, the Activities of Transnational Corporations and other Business Enterprises, Second Revised Draft, 06.08.2020 (a továbbiakban: Egyezménytervezet)

⁵⁷ Az Egyezménytervezet 1. cikk 2. pontja szerint emberi jogokkal való visszaélésnek minősül minden olyan kár, amelyet egy üzleti vállalkozás üzleti tevékenység során megvalósított cselekményekkel vagy mulasztásokkal valósít meg bármely személlyel vagy személyek csoportjával szemben, és amely a nemzetközileg elismert emberi jogok és alapvető szabadságok teljes körű érvényesülését akadályozza, ideértve a környezetvédelemmel kapcsolatos jogokat is.

⁵⁸ Az Egyezménytervezet 1. cikk 1. pontja szerint áldozatnak tekinthető az a személy vagy személyek csoportja, aki az emberi jogokkal való visszaélést eredményező üzleti tevékenység során megvalósított cselekményekkel vagy mulasztásokkal összefüggésben egyénileg vagy együttesen kárt szenvedtek, beleértve a testi vagy lelki sérüléseket, az érzelmi szenvedést, a gazdasági veszteségeket, vagy az emberi jogok lényeges megsértését. A közvetlen áldozat mellett áldozatnak minősül annak közvetlen családtagjai vagy eltartottjai, valamint azokat a személyek is, akik az áldozatok megsegítése vagy az áldozattá válás megakadályozása érdekében tett beavatkozások során kárt szenvedtek. Egy személy áldozatnak tekintendő, függetlenül attól, hogy az emberi jogi visszaélés elkövetőjét azonosították, elfogták, vele szemben büntetőeljárást folytattak vagy elítélték.

⁵⁹ Egyezménytervezet 2. cikk

⁶⁰ Egyezménytervezet 3. cikk

gyors és megkülönböztetésmentes hozzáféréshez és a hatékony jogorvoslathoz való jog; a kérelmek benyújtásának joga; valamint a releváns információkhoz és költségmentességhez való hozzáférés. Az egyezménytervezet ugyanakkor a jogok tekintetében pusztán egy *minimumszabályozást* rögzít, ami nem akadályozza meg, hogy az áldozatok a nemzetközi jog vagy a nemzeti jog szintjén magasabb szintű jogvédelemben részesüljenek.⁶¹

Az államok köteleseit az egyezmény *három pillér* köré csoportosítja: *védelmi kötelezettség, megelőzési kötelezettség* és a *felelősség meghatározására irányuló kötelezettség*.

A részes államok kötelesek *védelemben részesíteni az emberi jogi jogsértések áldozatait, családtagjait és képviselőit* – különösen a jogorvoslati eljárás során és azt követően –, és *hatékonyan, azonnal, alaposan és pártatlanul kivizsgálni* a tudomására jutott emberi jogi visszaéléseket. A részes államoknak a jogsértések áldozatai számára biztosítaniuk kell a *megfelelő, alkalmas és hatékony jogorvoslati lehetőségeket* és *megfelelő és hatékony jogi segítséget* kell nyújtani számukra, ideértve az információk elérhetővé tételét, a meghallgatáshoz való jog biztosítását, a költségek ésszerű megosztását és a külföldi fórumokon történő eljárásindításhoz szükséges segítségnyújtást.⁶²

A *megelőzési kötelezettség* keretében a tervezet előírja a részes államok számára, hogy hatékonyan szabályozzák a területükön vagy joghatóságuk alatt székhellyel rendelkező valamennyi üzleti vállalkozás tevékenységét, és tegyenek meg minden szükséges jogi és politikai intézkedést annak biztosítása érdekében, hogy a *vállalkozások tiszteletben tartsák a nemzetközileg elismert emberi jogokat*, valamint *megelőzzék és enyhítsék a tevékenységi körükben felmerülő esetleges jogsértéseket*. Ezzel összhangban a tervezet a vállalkozások számára *emberi jogi due diligence kötelezettséget* ír elő, amely keretében az üzleti vállalkozások kötelesek azonosítani és értékelni a tényleges vagy lehetséges emberi jogi visszaéléseket, megfelelő intézkedéseket hozni az emberi jogi visszaélések megelőzése és hatékony enyhítése érdekében és folyamatosan figyelemmel kísérni az intézkedéseik hatékonyságát.⁶³

A részes államoknak a nemzeti jogrendszerükben *átfogó és megfelelő jogi felelősségi rendszert* kell meghatározni az *üzleti tevékenységet folytató jogi és természetes személyek által elkövetett emberi jogok megsértése* esetére. Amennyiben az üzleti tevékenységet folytató természetes vagy jogi személyek emberi jogi visszaéléseket eredményező bűncselekményeket vagy más szabálysértéseket valósítanak meg, a részes államok kötelesek *hatékony, arányos és visszatartó erejű büntetőjogi és/vagy közigazgatási szankciókat* meghatározni. Az emberi jogi visszaélések áldozatai számára *megfelelő, gyors, hatékony jóvátételt* kell biztosítani.⁶⁴

Mivel a transznacionális vállalkozások által elkövetett emberi jogi visszaélések és jogsértések gyakran több államot érintve valósulnak meg, az egyezménytervezet

⁶¹ Egyezménytervezet 4. cikk

⁶² Egyezménytervezet 5. és 7. cikk

⁶³ Egyezménytervezet 6. cikk

⁶⁴ Egyezménytervezet 8. cikk

rendezi a *joghatóság és az alkalmazandó jog megválasztásának kérdését*.⁶⁵ A részes államok ezenkívül kötelesek legszélesebb körű *kölcsönös jogi segítséget nyújtani és együttműködni egymással* a hatékony, azonnali, alapos és pártatlan nyomozás, büntetőeljárás, bírósági és egyéb büntető, polgári vagy közigazgatási eljárás megindítása és végrehajtása során. A *kölcsönös jogi segítségnyújtás* magában foglalja mások mellett a bizonyítékok vagy nyilatkozatok felvételét, házkutatások és lefoglalások végrehajtását, helyszíni vizsgálatok lefolytatását, dokumentumok és nyilvántartások eredeti példányainak vagy hiteles másolatainak átadását, a bűncselekményből származó jövedelem, vagyon, eszköz vagy egyéb dolog azonosítását, nyomon követését vagy befagyasztását, valamint bármilyen más típusú segítségnyújtást. Az *államok közötti nemzetközi együttműködés* kiterjed a pénzügyi és technikai segítségnyújtásra, a technikai együttműködésre és kapacitásépítésre, a tapasztalatok, bevált gyakorlatok, kihívások, tájékoztató és képzési programok megosztására, valamint az egyezménytervezetből eredő jogok és kötelezettségek minél szélesebb körben történő terjesztésére.⁶⁶

A tervezet *eljárásjogi rendelkezései* közül kiemelendő, hogy egy 18, a részes államok által négyéves időtartamra választott és újraválasztható tagból álló *szakértői bizottság* kerülne felállításra, amelyhez a részes államoknak minden négy évben jelentést kell benyújtaniuk a tervezet végrehajtása érdekében meghozott intézkedéseikről. A Bizottság ezenkívül általános kommentárokat és normatív ajánlásokat fogalmazhat meg az egyezménytervezet értelmezésével és végrehajtásával kapcsolatban és évente jelentést készít tevékenységéről a részes államoknak és az ENSZ Közgyűlésének.⁶⁷

3. Záró gondolatok

Ahogy azt láthattuk, a multinacionális és transznacionális vállalkozások emberi jogi jogsértések miatti felelősségének kérdése az 1970-es évektől nemzetközi szervezetek, így különösen az ENSZ napirendjén van. Az ENSZ keretében több olyan dokumentumot is elfogadtak, amelyek a vállalkozások számára írnak elő különböző jogi és etikai iránymutatásokat. Az elfogadott dokumentumok ugyanakkor kivétel nélkül *soft law* jelleggel bírnak, jogi kötelező erővel nem rendelkeznek. Mindez jól mutatja, hogy ezen a területen az államok és az üzleti világ képviselői egy részének ellenállása miatt nagyon nehéz normatív kötelezettségeket meghatározni.

Az ENSZ keretében 2018-ban kibocsátott, majd azt követően kétszer is átdolgozott egyezménytervezet tekinthető az első olyan nemzetközi jogi dokumentum, amely a korábbi nemzetközi jogforrások *soft law* szabályozásával szemben kötelező erejű szabályokat tartalmazna a vállalkozások emberi jogi felelősségére vonatkozóan. Mindezek miatt nem túlzás azt állítani, hogy a jelenleg még tárgyalás alatt álló egyezménytervezet elfogadására esetén jelentős

⁶⁵ Egyezménytervezet 9. és 11. cikk

⁶⁶ Egyezménytervezet 12-13. cikk

⁶⁷ Egyezménytervezet 15. cikk

mérföldkövet jelentene a vállalkozások emberi jogi felelősségének szabályozása tárgyában.

Irodalomjegyzék

- CHRONOWSKI Nóra: Üzlet és emberi jogok – nemzetközi törekvések és alkotmányjogi korlátok, *Jura*, 2013/2.
 - KOVÁCS Péter: *Nemzetközi közjog*, Osiris Kiadó, Budapest, 2011.
 - LEISINGER, Klaus M.: *Business and human rights*, in: *The Future of Sustainability* (ed.: Keiner, Marco), Springer Verlag, Dordrecht, 2006. https://doi.org/10.1007/1-4020-4908-0_6
 - RUGGIE, John: *Just Business. Multinational Corporations and Human Rights*, W.W. Norton and Company, New York – London, 2013.
 - RUGGIE, John: Protect, Respect and Remedy. A Framework for Business and Human Rights, *Innovations Technology Governance Globalization*, Vol. 3/2, 2008. <https://doi.org/10.1162/itgg.2008.3.2.189>
 - SÁNDOR Lénárd: Az emberi jogok és az üzlet világának nemzetközi jogi kérdései, *Jogtudományi Közlöny*, 2016/4.
 - SÁNDOR Lénárd: Vállalati társadalmi felelősségvállalás a nemzetközi jogban, *Jogtudományi Közlöny*, 2017/4.
 - SAUVANT, Karl P.: The Negotiations of the United Nations Code of Conduct on Transnational Corporations, *The Journal of World Investment and Trade*, Vol. 16, 2005.
-
-